

УДК 378.02

Олена Фурман

ПРОБЛЕМА АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розкривається проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, яка завжди була й залишається актуальною. Автор наголошує, що активізація навчально-пізнавальної діяльності полягає у цілеспрямованій діяльності викладача з метою розробки і застосування такого змісту, форм, методів, прийомів і засобів навчання, які сприяють підвищенню пізнавального інтересу, активності, творчості, самостійності в одержанні знань, формуванні вмінь та навичок, використання їх на практиці.

Ключові слова: активізація, навчально-пізнавальна діяльність, пізнавальний інтерес, пізнавальна активність.

Проблема розвитку пізнавальної активності постійно була у центрі уваги науковців, оскільки її успішне розв'язання дає можливість суттєво підвищити ефективність, результативність і якість навчально-виховного процесу. Незважаючи на те, що педагогічна наука має великий досвід щодо активізації навчально-пізнавальної діяльності та розвитку пізнавальної активності студентів, дана проблема залишається актуальною через те, що існують різні протиріччя у вирішенні даного питання, які потребують дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій, що стосуються активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ, дає можливість говорити про слабку психологічну обґрунтованість теорії і практики цієї діяльності. Багато науковців займаються дослідженнями даного питання, а саме психологічні та дидактичні її аспекти висвітлені у працях Л. П. Арістової, Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, В. В. Давидова, О. М. Леонтєва, С. Л. Рубінштейна, Н. Ф. Талізінної та інших. Активізація мислення учнів, та управління активною навчально-пізнавальною діяльністю у контексті проблемного навчання розглядається у працях Г. С. Костюк, І. Я. Лернера, В. І. Лозової, М. І. Махмутова, А. М. Матюшкіна, В. О. Онищука, та інших.

Авторка в роботі вказує, що саме спонукає викладачів так організувати навчальний процес на заняттях, щоб насамперед досягти позитивної мотивації до вивчення даного предмету, підвищити якість знань з предмету, сформувати в студентів уміння самостійно здобувати знання, розвивати й удосконалювати розумові здібності. Цього можна досягти тільки тоді, коли студентам буде зрозумілий та доступний

матеріал, коли в них з'явиться постійний інтерес до навчання, який супроводжується активізацією навчально-пізнавальної діяльності.

Під активізацією навчально-пізнавальної діяльності науковці розуміють підвищення рівня усвідомленого пізнання об'єктивно-реальних закономірностей у процесі навчання.

Пізнавальний інтерес у найзагальнішому визначенні можна назвати вибірковою спрямованістю людини на пізнання предметів, явищ, подій оточуючого світу, яка активізує психічні процеси діяльності людини, її пізнавальні можливості. Пізнавальний інтерес виступає у навчальному процесі у різноманітних проявах.

Пізнавальний інтерес – явище багатогранне, тому на процеси навчання і виховання він може впливати по-різному. У педагогічній практиці підвищення пізнавального інтересу розглядають часто як зовнішній стимул, як засіб активізації пізнавальної діяльності, ефективний інструмент, який дає можливість зробити процес навчання привабливим, виділити в навчанні саме ті аспекти, які можуть привернути до себе увагу, змусять активізувати мислення.

Проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності була актуальною на всіх етапах навчання. Найбільшою педагогічною помилкою вчителів Ян Амос Коменський вважав їх прагнення навчити «дивитись чужими очима, мислити чужим розумом і пропонувати знання у готовому вигляді».

Завдання активізації навчально-пізнавальної діяльності безпосередньо пов'язані з реалізацією дидактичного принципу активності в навчанні.

Активність – один із головних і необхідних проявів життя, внутрішня спонукальна сила, спрямована на задоволення потреб.

Активність людини та форми її виявлення розвинулись історично й мають соціально спрямований характер. Щодо питання про джерела активності особистості в психології існували різні точки зору.

Термін «активність» походить від латинського «*aktivus*» і означає діяльний, енергійний, ініціативний. Психолого-педагогічний аналіз літератури показує, що активність здебільшого визначається через діяльність.

Відомий український психолог Г. С. Костюк у «Педагогічній енциклопедії» [4] трактує активність як «...здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості, активність виявляє себе в енергійній, ініціативній діяльності, у праці, у навчанні, в громадському житті, різних видах творчості, у спорті, іграх тощо».

С. Л. Рубінштейн вказував на необхідність розрізняти, а не ототожнювати поняття «активність» і «діяльність» [8]. Діалектичний підхід до визначення поняття «активність» можна знайти в роботах

В. О. Сухомлинського. Вважаючи, що активність характеризує, перш за все, сутність діяльності, оскільки лише в діяльності виявляється активність особи, він не раз вживає поняття «активності» як характеристику діяльності і разом з тим говорить про активність людини як про її рису.

Поняття «навчально-пізнавальної активності учня» М. Я. Ігнатенко трактує як «рису особистості, яка виявляється в її готовності, в прагненні до навчально-пізнавальної діяльності, в тому числі і самостійної, а також у якості здійснення діяльності, у виборі раціональних шляхів до досягнення поставленої мети» [2, с. 18]; а поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів – як процес, мобілізації інтелектуальних, морально-вольових та фізичних сил учнів на досягнення конкретної мети навчання, розвитку та виховання, на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність вчителя та учнів, на спонукання до її енергійно цілеспрямованого здійснення, на подолання інерції, пасивності та стереотипних форм викладання і навчання» [2, с. 18].

У нашому дослідженні дотримуємось такого тлумачення поняття активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів: це цілеспрямована діяльність, спрямована на вдосконалення змісту, форм, методів, прийомів і засобів навчання з метою збудження інтересу, підвищення активності, творчості, самостійності, мотивованої діяльності студентів у засвоєнні знань, посилення взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Л. П. Арістова вважає, що активність слід розуміти як виявлення перетворювального, творчого ставлення індивіда до об'єктів пізнання і передбачає наявність таких компонентів активності як вибір підходу до об'єктів пізнання, постановку після вибору об'єкта мети, завдання, яке необхідно виконати, перетворення об'єкта в наступній діяльності [1].

Г. І. Щукіна в своєму визначенні пізнавальну активність розглядає як «творення особистості, яка виявляє інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чуйність в пізнавальному процесі» [11].

Проаналізувавши означення поняття «пізнавальна активність», можна зробити висновок, що освоєння невідомого спонукає людину до діяльності. При цьому зовнішній вплив відбувається через психічний стан певної особи, через її вольові якості, емоції, а засвоєння об'єкта пізнання вимагає активності суб'єкта. А тому пізнавальна активність характеризує індивідуальні особливості людини в процесі пізнавальної діяльності.

Існують такі показники пізнавальної активності: ініціативність, енергійність, інтенсивність діяльності, інтерес, старанність, допитливість, самостійність, саморегуляція, рефлексія діяльності, воля особистості, напористість у діяльності, цілеспрямованість, творчість.

Ряд дослідників розглядають пізнавальну діяльність як властивість, якість особистості. М. М. Скаткін визначав активність і самостійність як якості особистості, що їх не можна змішувати і проілюстрував це

прикладами [9].

Називаючи її властивістю особистості, А. В. Іоголевич пише: «...пізнавальна активність – це властивість особистості, яка виявляється в інтенсивному вивченні людиною предметів і явищ дійсності з метою ефективної суспільної реалізації набутих знань. Це складне психічне утворення є результатом переростання інтелектуального, емоційного і волевого стану особистості в нову якість, яка визначається ростом потреб у знаннях і посиленням позитивної мотивації учіння» [8, с. 7].

Отож, одні автори розглядають пізнавальну активність як діяльність, інші – як рису особистості. Т. І. Шамова, вважає, що ці підходи не можна відривати один від одного [10]. Погоджуючись із її думкою, ми також використовуємо їх у діалектичній єдності, що дає змогу виробити єдину точку зору на поняття «пізнавальна активність», яку варто розглядати і як мету діяльності, і як засіб її досягнення, і як результат.

Ми розуміємо пізнавальну активність як окреме особистісне утворення, що є властивістю або якістю особистості.

Для того щоб успішно сформувати пізнавальну активність майбутніх вчителів, необхідно мати уявлення про її структуру. У психолого-педагогічному дослідженні Л. В. Мар'яненко [6] обґрунтовує теоретико-експериментальну структуру пізнавальної активності і виділяє її основні складові: пізнавальна ініціатива особистості, перетворюваність мислення особистості з метою творчості або поглибленого пізнання, потреба в творчості.

Формування пізнавальної активності відбувається в кілька етапів: залучення студента до навчально-пізнавальної діяльності; функціонування мисленнєвих та емоційних процесів для опанування знань, умінь і навичок; прояв волевих зусиль для засвоєння важкого навчального матеріалу; закріплення звички розумово працювати, поступовий розвиток потреби в такій праці, яка вимагає напруження думки.

Пізнавальна активність виникає і формується в процесі навчальної діяльності, а з іншого боку, пізнавальна активність підносить діяльність на новий рівень. Така навчальна діяльність супроводжується намаганням особистості власними силами розв'язати поставлене завдання, внаслідок чого виникають самостійна постановка нових цілей, додаткова пошукова активність суб'єкта, прояв власної ініціативи, емоційні переживання, піднесення. Саме така ланка є ключовою у виникненні стану пізнавальної активності.

Головною у природі пізнавальної активності є мотивація, яка збуджує особистість до активності: постановки нового завдання, мети; з'ясування нової проблеми, включаючи її актуалізацію і об'єктивізацію; визначення шляхів, що ведуть до досягнення поставлених цілей.

Проаналізувавши останні дослідження і публікації можна зробити висновок, що мотив – це те, що спонукає до діяльності, спонукає людину

на задоволення певної потреби. Пізнавальна потреба завжди спрямована на конкретні об'єкти. Потреба завжди тісно пов'язана з метою, а будь-яка діяльність є реалізацією деякої мети. Кожного разу, приступаючи до певної діяльності, людина ставить перед собою конкретну мету, виходячи з потреб.

А тому мета і визначається як усвідомлена потреба, на досягнення якої спрямована активність особистості. Отже, без мети неможлива активність, оскільки у постановці мети вже виявляється активність особистості. Тобто, постановка мети є показником пізнавальної активності.

У багатьох випадках психологи під мотивацією мають на увазі детермінацію поведінки, а тому виділяють зовнішню і внутрішню мотивацію. Поведінка людини досить часто визначається переважно зовнішніми причинами. Найкращий шлях виявлення характеру мотивації – це щира відповідь на таке запитання: «Чи будете ви займатися цією діяльністю, якщо в майбутньому вас не чекатиме ніяке заохочення за її виконання, ні покарання за його невиконання?». Якщо чесно признатися собі, що не займатимешся даною діяльністю за таких умов, то мотивація є зовнішньою. Якщо ж, навпаки, відповідь буде позитивна, то мотивація – внутрішня. Інакше кажучи, мотив слід вважати внутрішнім, якщо людина одержує задоволення безпосередньо від діяльності.

Таким чином, ні в розумінні суті мотивації, ні в розумінні співвідношень між мотивацією і мотивом немає єдності поглядів, а тому бажано розглядати мотивацію як динамічний процес формування мотиву.

Однією із характеристик мотиву є його сила, яка впливає на рівень активності особистості, на успішність виявлення цієї активності, а також на ефективність діяльності. З силою мотиву пов'язана його стійкість. Постановка мети та її реалізація передбачають певні мотиви діяльності, саме пізнавальний інтерес. Пізнавальний інтерес є формою виявлення пізнавальних потреб, він детермінований мотивами діяльності, тому виявляє і потреби, і мотиви, і в той же час стає метою.

У багатьох дослідженнях пізнавальна активність розглядається у тісному зв'язку з поняттям «пізнавальна самостійність».

Н. О. Половникова дає таке означення: «Пізнавальна самостійність – це така якість особистості, яка означає готовність (прагнення і здатність) до оволодіння власними силами і з різною якістю і повнотою новими знаннями» [7, с. 100]. Автор переконана, що активність і самостійність як у виникненні, так і в розвитку невіддільні.

Деякі науковці вважають пізнавальну активність формою виявлення самостійності. В. А. Крутецький взаємозв'язок цих понять визначає так: «...відношення між поняттями «активне мислення», «самостійне мислення» і «творче мислення» можна означити у вигляді концентричних кіл. Це різні рівні мислення, без яких кожне наступне є видовим у відношенні до попереднього. Творче мислення буде самостійним і

активним, але не всяке активне мислення є самостійне і не всяке самостійне мислення є творчим» [5, с. 180].

Отже, ці поняття перебувають у тісному взаємозв'язку, але кожне з них має свою специфіку. А тому самостійна пізнавальна діяльність завжди є активною, але активна пізнавальна діяльність не обов'язково самостійна. Самостійна пізнавальна діяльність свідчить про вищий розвиток пізнавальної активності.

На основі аналізу науково-методичної літератури можна зробити висновок, що ми розглядаємо пізнавальну активність як складне інтеграційне утворення особистості, що має структуру, яка складається з трьох компонентів: мотиваційного, змістово-операційного та емоційно-вольового.

До мотиваційного компонента входять: пізнавальна потреба, пізнавальний інтерес, спрямованість особистості на навчальну діяльність, позитивне ставлення до учіння, пізнавальна ініціатива особистості.

До змістово-операційного компонента – (система провідних знань і способів учіння), – всі мисленнєві операції, пізнавальні процеси, пов'язані з розумовим перетворенням у пізнанні.

Емоційно-вольовий компонент пізнавальної активності охоплює такі якості особистості як старанність, вдумливість, схильність до дискусії, наполегливість у подоланні труднощів, прагнення до самовдосконалення, впевненість у собі, самокритичність, почуття власної гідності, відсутність страху помилитися, цілеспрямованість у роботі, вміння організувати свою навчальну діяльність. Така, на наш погляд, структура пізнавальної активності.

Отже, внутрішніми стимулами навчально-пізнавальної активності виступають потреби, мотиви, інтереси учіння. Процес «задоволення» пізнавальної потреби здійснюється як пошукова пізнавальна активність, спрямована на відкриття невідомого, його усвідомлення, а інтерес до навчально-пізнавальної діяльності є формою виявлення пізнавальних потреб і мотивів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Христова Л. П. Активность учения школьников / Л. П. Христова. – М. : Просвещение, 1968. – 139 с.
2. Ігнатенко М. Я. Методологічні та методичні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів при вивченні математики : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.02 / М. Я. Ігнатенко. – К. : 1997. – 47 с.
3. Иоголевич А. В. Диагностика уровней познавательной активности старших школьников / А. В. Иоголевич // Новые исследования в педагогических науках. – М. : Педагогика, 1976. – № 2. – С. 3–11.
4. Костюк Г. С. Мышление : Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. /

- Г. С. Костюк. – М., 1964. – Т. 2. – С. 516.
5. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников: пособие для учителей и классных руководителей / В. А. Крутецкий. – М. : Просвещение, 1976. – 303 с.
 6. Мар'яненко Л. В. Психологічні умови формування пізнавальної активності слабовстигаючих старшокласників : дис. ... канд. психол. наук / Л. В. Мар'яненко. – К. : 1992. – 203 с.
 7. Половникова Н. А. Исследование процесса формирования познавательной активности школьников в обучении / Н. А. Половникова. – Казань : Таткнигиздат, 1976. – 198 с.
 8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2-х т. / С. Л. Рубинштейн // АПИ СССР. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 485 с. – Т. 2. – 322 с.
 9. Скатки М. Н. Активизация познавательной деятельности учащихся в обучении / М. Н. Скатки. – М. : АПН РСФСР, 1965. – 48 с.
 10. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.
 11. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 352 с.